

Etimológiai megjegyzések

1. Mari *šar-βotš* 'anas acuta'

A magyar *vöcsök* szó finnugor megfelelői között hosszú idő óta szerepet a mari (BUD.) *voč:šar-voč* 'anas acuta' (WICHMANN) *βotš* : *šar-βotš*. 'grosse Ente, die statt eines Schwanzes ganz dünne Federn hat' szó, hol kérdőjellel, mint kétes megfelelő (vö. TOIVONEN: FUF. XIX, 166–167; SzófSz.; N. SEBESTYÉN I.: ALH. I, 301), hol pedig kérdőjel nélkül (vö. COLLINDER, FUV. 122), pedig a mari szó hangtani és jelentésbeli megfelelése véletlenül alapszik, és mint kétes megfelelőt sem vehetjük számításba.

A mari *voč, βotš* szó önállóan sohasem fordul elő 'vadkacsa' jelentésben, hanem csak összetételekben. WICHMANN utal arra, hogy az illető madár farka helyén egészen ritka toll nő. V. M. VASZILJEV szintén megjegyzi, a *шарвоч* 'под дикой утки'¹ szónál, hogy „...почиштжэ кок шарвырчэ лийэи” (a farkán két szőrszál van). A madárnak ez a jellegzetessége szolgált elnevezése alapjául. VASZILJEV szerint is a *шарвоч* szó a *шар*+*ноч*, azaz 'szőr + fark' szavak összeolvadásából keletkezett. -r után a *p > β* hangváltozás közönséges a mariban (vö. BEKE, CserNyt. 70).

Másik vadkacsa fajta elnevezés is van a mariban, amely a *šar-βotš* „szőrfarok” összetételhez hasonló módon jött létre: *вүржвоч* 'шилохвостка, дикая утка',² *вүрөжвөч* 'шилохвост' (VASZ. a *чадыртан* szónál). A szó jelentése tkp. 'árfarok' (*вүрж*, *вүрөж* 'ár' '-воч, -вөч' farkok).

A madár orosz neve szintén az 'ár' és 'fark' szavak összetétele. A fentiekhez hasonló, de nem vadkacsa fajtát jelentő összetétel a mariban még a *шурнывоч* 'овсянка (птица)' szó is (шурно 'gabona').

A madárnevek mellett néhány növénynévben is előfordul második tagként a *βotš* 'fark' szó, például: *урвоч* 'хвощ полевой (tkp. mókusfark)', *колявоч* 'стебель подорожника (tkp. egérfark)'.³

2. Mari *pi-γol, pi-kol* 'ebihal'

BEKE szerint a magyar *éb hal*, *ébi hal*, *kutya hal* 'fiatal békafi, midőn még kifejlődve nincsen s farka miatt némileg az apró halakhoz hasonlítható' (CzF.) szavak valószínűleg a csuvas *jâdâ-pullĩ*, *jât-pullĩ* 'békafi, Froschwurm' (*jâdâ*, Szp. *jîdâ* 'eb, kutya', *pullâ* 'hal') fordításai (KSz. IV, 218), bár azt is fel lehetne tenni, jegyzi meg BEKE, hogy a csuvas kifejezés egy finnugor összetétel fordítása. Erre van példa, de tudomása szerint a kérdéses kifejezés más finnugor nyelvben nem fordul elő.

¹ ЫПЫМАРИЙ [В. М. ВАСИЛЬЕВ], Марий мутэр, Моско, 1926. A továbbiakban: „VASZ”.

² Марийско-русский словарь, Москва, 1956. A forrásjelzés nélküli mari adatok mind ebből a szótárból valók.

A címben jelzettel egyező összetételű és jelentésű szó van a mari nyelvben is; ilyet én is följegyeztem a joskar-olai (volt carevokoksajszki) nyelvjárásterület déli részének több helységében *pi-ɣol*, *pi-kol* alakban (*pi* 'kutya'; *kol*, *-ɣol* 'hal'). Megvan a szóbanforgó kifejezés a J. F. ANDREJEV, D. J. IVANOV, K. F. SZMIRNOV orosz-mari szótárában (Joskar-Ola 1943) is *млог* alakban a *головастик* [ebihal] címszó alatt.

A csuvason kívül több más török nyelvben is előfordul ez az összetétel: üzbég *итбалик*,³ kazah *ит балық*,⁴ nogaj *ийт балык*,⁵ valamennyi a 'головастик' címszónál.

A mariban ugyanez az összetétel előfordul még halfajta, mégpedig *pi-kol* 'menyhal, ьвюнъ', (SZIL.-TR.), (VASZ.) 'тигол' рыба ьвюн, учас' jelentésben is. A rokonnnyelvek közül az udmurt *пуны чорыг' ьвюнт (рыба)*⁶ szó mind az összetétel részeinek, mind pedig az egész jelentésének tekintetében megegyezik az utóbb említett mari kifejezéssel. A török nyelvekben pedig a tatár *эт балыгы' ьвюн, пеструшка* (эт 'kutya', *балык* 'hal')⁷ szó egyezik meg a mari és udmurt szavakkal.

A felsorolt példákból ítélve az 'ebihal' jelentésű mari kifejezést csuvas tükörszónak kell tartanunk, mert a környező török nyelvek közül csak a csuvasban van meg ez az összetétel ilyen jelentésben. A magyar szó viszont, figyelembe véve a szónak a törökségi nyelvekben való nagy elterjedtségét, származhat nemcsak a csuvasból; hanem valamely köztörök nyelvből is.

A 'ьвюн, усач' jelentésű mari és udmurt kifejezések viszont a tatárból valók.

3. Mari *βüt-šor* 'áradás, áradat'

A magyar *ár* 'Flut, Strom, Strömung' szónak az EtSz. szerint az obi-ugor és permi nyelvekben vannak megfelelői. Ezt az egyeztetést fogadja el B. COLLINDER etimológiai szótára is P. PALMEOS megkísérelte még a liv (KETTUNEN, LWb.) *ūrga*, Prt. Sg. *uřgâ* (Sal. *ūrg*) 'kleiner Bach' és a dél-észti *urg* 'Fluss' (NyK. LX, 137–139) idevonását is.

Pontosan megfelel a magyar szónak a mari *вудшор* 'половодье, разлив' [vizar, áradás] jelentésű összetétel utótagja is. A mari szó, amint az alábbi példák mutatják, elsősorban a tavaszi hóolvadással kapcsolatos áradást jelenti.

„Пасушто лум ошем кия, | Вудшоржо йырым-йыр лүшка.”⁸ [A szántóföldön a hó fehérlőn fekszik, | Köröskörül a vízárja csörgedez]; „Туде паша шошым, вудшор годом лийын”⁹ [Ez a dolog tavasszal, vízáradás idején történt].

Az április régi mari neve, (VASZ.) *вудшор мылзэ*, szó szerint 'vizar hava'.

Minden valószínűség szerint ide tartozik a mari (SZIL.) *šorakš* 'mocsáros hely az erdőben', amely lehet a *šor* 'áradás' szó denominális névszóképzős alakja (vö. BEKE, CserNyt. 124–6).

³ Русско-узбекский словарь, Москва, 1954.

⁴ Русско-казахский словарь, Москва, 1954.

⁵ Русско-ногайский словарь, Москва, 1956.

⁶ Удмуртско-русский словарь, Москва, 1948.

⁷ Татарско-русский словарь, Казань, 1950.

⁸ Н. К. ОРЕШКИН, Первый лудшаш книга. Маргосиздат. 1946. 119.

⁹ I. m. 132.

El kell választanunk az áradást jelentő *šor* szótól a (WICHMANN, Tschert., 98) KH. *šor* 'Schutt, Stäubchen, Schmutz' szót, amelynek más finnugor megfelelései vannak (vö. PAAS. S-laute 65, STEINITZ, FgrVok. 36), bár a PAASONEN-nél előforduló *βüt-šož*, *βüt-šorž* 'Schmutz, der im Frühling nach Schneeschmelze überall den Erdboden bedeckt' (TschertWb.) esetében nehéz eldönteni, melyik *šor* szóval van dolgunk. (A *šorž* szó ž-je denominális névszóképző. Vö. WICHMANN: JSFOu. XXX, 22–3).

A csuvasban a mari *вудшор*-hoz teljesen hasonló összetételű a *шыв-шур* 'общее назв. воды; боовице естественное водоместилище; распутица, половодье (*шыв* 'víz, *шур* mocsár)¹⁰ szó. A csuvas (PAAS.) *šur* 'Morast, Sumpf' szó töröknyelvi megfelelői azonban ilyen összetételben nem fordulnak elő, és sehol sincs áradás jelentésük, csak: 'mocsár, ingovány, nádas, sár' (vö. GOMBOCZ Z.: MSFOu. XXX, 113).

Ha a fenti mari és csuvas szavak valóban kapcsolatban vannak egymással, akkor sokkal valószínűbb az, hogy a mari volt az áradó nyelv, mert a mari *βüt-šor*-nak az ugor és a permi nyelvekben biztos megfelelői vannak, a csuvas szónak viszont nincs 'áradás' jelentésű megfelelője a török nyelvekben. Sajnos, etekintetben hangtani kritériumok nem állnak rendelkezésünkre, mert a mari -o-ból a csuvasban a nyelvjárások nagy részében *u*, *ʉ* lesz, például mari *онго* csuvas Bg., Sp. PASS *ungâ* (RÄSÄNEN: MSFOu. XLVIII, 272), s így nem tudjuk eldönteni, hogy szókölcsönzéssel vagy pedig csak jelentésbővüléssel van dolgunk.

¹⁰ Н. И. Ашмарин, Словарь чувашского языка. XVII. Чебоксары, 1950.